

Exkurze za historickými lokalitami vstavače osmahlého (*Neotinea ustulata*)

Field trip to the historical localities of *Neotinea ustulata*

MARIE POPELÁŘOVÁ & VERONIKA KALNÍKOVÁ

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Regionální pracoviště Správa CHKO Beskydy,
Nádražní 36, CZ-756 61 Rožnov pod Radhoštěm; e-mail: marie.popelarova@nature.cz, v.kalnikova@seznam.cz

Abstract: A field trip to the vicinity of the villages of Janová and Hovězí in the Hostýnsko-vsetínská hornatina Mts (E Moravia, Czech Republic) took place on July 2, 2022. The botanical and partly entomological excursion aimed to verify the historical localities of the critically endangered meadow orchid *Neotinea ustulata* var. *aestivalis*. Although the target meadows were already mowed, we were able to find several new, unknown localities. A number of rare species of vascular plants were seen during the trip, including *Cephalanthera longifolia*, *Cirsium pannonicum*, *Dianthus carthusianorum*, *Gymnadenia conopsea*, and *Ophioglossum vulgatum*. We also found several rare butterflies, such as *Argynnis niobe* and *Phengaris arion*.

Keywords: butterflies, meadows, pastures, PLA Beskydy, vascular plants

Taxonomické pojetí a nomenklatura: Kaplan et al. (2019), Laštůvka & Liška (2011)

V rámci České republiky patří Vsetínsko spolu s Bílými Karpaty k jediným regionům s početnějším výskytem vstavače osmahlého letního (*Neotinea ustulata* var. *aestivalis*). Botanicko-entomologická exkurze obcemi Janová a Hovězí měla za cíl ověřit historické lokality této orchideje. Uskutečnila se v sobotu 2. července a byla pátou exkurzí Moravskoslezské pobočky ČBS v roce 2022. Vedly ji Marie Popelářová a Veronika Kalníková, entomologický výklad doplňoval Jiří Pavelka a se seznamem nálezů pomohla Aneta Valasová. Exkurze se zúčastnilo celkem devět zájemců.

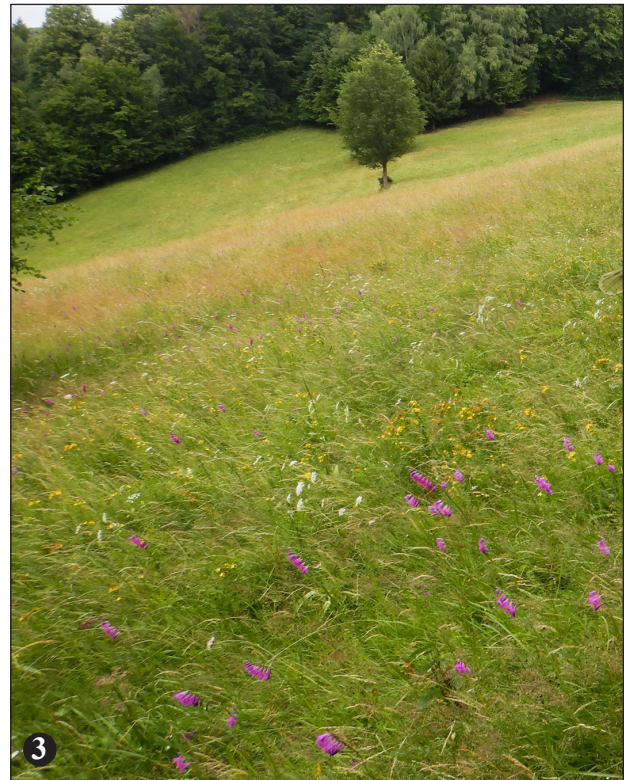
Vstavač osmahlý byl rozšířen v mezofytiku po celé České republice, ale v posledních desetiletích velmi rychle ustoupil; podle některých odhadů existuje v současnosti už jen asi třetina lokalit (Jatiová & Šmiták 1996). Poměrně nedávno začal být rozlišován jeho jarní a letní typ, v České republice je aktuálně hodnocený na úrovni variet (Kaplan et al. 2019). Zatímco rostliny z Čech a západní Moravy náleží s velkou pravděpodobností k var. *ustulata*, na východní Moravě roste později kvetoucí var. *aestivalis*. Celkové rozšíření var. *aestivalis* je nedokonale známé, v Karpatech by však měla být hojnější než var. *ustulata* (Kubát 2010). V ČR jsou v současnosti hlavním centrem výskytu var. *aestivalis* Bílé Karpaty a Vsetínské vrchy. Mnohé lokality však v posledních třiceti letech zanikly (cf. Jatiová & Šmiták 1996, Pavelka & Trezner 2001). Současně se zdá, že lokality s opravdu početnější populací (vyšší desítky, příp. stovky rostlin) je jen několik a většina současných lokalit v Bílých Karpatech a Beskydech ve skutečnosti hostí jen jednotky rostlin (cf. AOPK ČR 2022). Tato orchidej proto patří v České republice k nejohrože-

Obr. 1. Rojnice účastníků exkurze pátrajících po vstavačích osmahlých (*Neotinea ustulata* var. *aestivalis*) a dalších ozdobách hřebenových luk u osady Křenov. Opakovaně jsme zde nacházeli hvozdík kartouzek (*Dianthus carthusianorum*), který v Beskydech patří k vzácným druhům, nebo také obecně vzácnější kokrhel luštinec (*Rhinanthus alectorolophus*). – Foto V. Kalníková

nější; v Červeném seznamu (Grulich 2017) je řazena do kategorie kriticky ohrožený taxon, ustupující (C1t).

Historická data o lokalitách, na které jsme se vydali, byla exportována z Nálezové databáze ochrany přírody (AOPK ČR 2022). Jde převážně o 20–30 let staré údaje od regionálního nestora ochrany přírody Jana Pavelky. První, již lesem zarostlé, historické lokality v Janové dávaly tušit, že naplnění cíle exkurze nebude úplně snadné. Další louky v údolí byly posečené a přítomnost hledaného druhu nebylo možné ověřit. Teprve v zadní části enklávy Kadějov se na nás usmálo štěstí a postupně jsme dohledali sedm kvetoucích jedinců vzácného vstavače osmahlého (obr. 2). Při té příležitosti jsme se setkali i s majitelkou louky. Mohli jsme se jí tedy doptat, jak o tuto louku pečuje a zároveň ji i náležitě vychválit. Na louce probíhá zpravidla pozdní seč, což umožňuje rostlinám vstavače osmahlého vyrůst a vykvést. Ve vegetaci se uplatňovaly druhy, které v rámci Beskyd vnímáme jako teplomilnější, jako sveřep vzpřímený (*Bromus erectus*), jetel bledožlutý (*Trifolium ochroleucon*), j. horský (*T. montanum*), zvonek broskvolistý (*Campanula persicifolia*) a z. klubkatý (*C. glomerata*), tužebník obecný (*Filipendula vulgaris*), černohlávek prostřední (*Prunella ×intermedia*) a na okrajích louky fytoogeograficky zajímavý řepíček řepíkovitý (*Aremonia agrimonoides*). Na posledních výslunných

Obr. 2. První vstavač osmahlý (*Neotinea ustulata* subsp. *aestivalis*) nalezl na louce s teplomilnější vegetací v enklávě Kadějov Zbyněk Lukeš. – Obr. 3. Vlhká louka u hřebenové osady Křenov byla posetá stovkami silně ohrožených mečíků střešovitých (*Gladiolus imbricatus*). – Foto V. Kalníková

pastvinách v údolí Kadějova poletovali hojně motýli; kromě běžnějších druhů jako okáč luční (*Maniola jurtina*), o. bojínkový (*Melanargia galathea*) a o. voňavkový (*Brintesia circe*) jsme zaznamenali také kriticky ohroženého modráška černoskvřnného (*Phengaris arion*) a perleťovce maceškového (*Argynnis niobe*; Hejda et al. 2017). Oba druhy jsou na Horním Vsacku věrnými průvodci lokalit se vstavačem osmahlým. Pastvinná vegetace však byla v době naší návštěvy spasená a rostliny vstavače osmahlého tady nebyly nalezeny.

Prudké stoupání na hřeben květnatou habřinou a následně bučinou nám zpestřily zastávky s určováním hub pod vedením Jiřího Lederera. V bylinném patře lesa rostla zde typická kyčelnice cibulkonosná (*Dentaria bulbifera*), šalvěj lepkavá (*Salvia glutinosa*) nebo žindava evropská (*Sanicula europea*), a také několik jedinců lesních orchidejí – okrotice dlouholistá (*Cephalanthera longifolia*) a hlístník hnízdák (*Neottia nidus-avis*). Vegetace hřebenových luk kolem enklávy Křenov, na kterých byly historicky zaznamenány výskyty vstavače osmahlého, nesla hledané atributy, jako je přítomnost fragmentů vegetace širokolistých suchých trávníků, vysokou druhovou pestrost, východní až jižní expozici, pravidelnou údržbu luk aj. (cf. Pietorová & Popelářová 2021). Přestože louky ještě nebyly posečené, ani přes značné pátrací úsilí se žádné rostliny vstavačů osmahlých nalézt nepodařilo. Opakovaně jsme však potkávali hvozdík kartouzek (*Dianthus carthusianorum*), který na území CHKO Beskydy patří mezi velmi vzácné druhy, nebo

také obecně vzácnější kokrhel luštinec (*Rhinanthus alectorolophus*). Zbyněk Lukeš na této enklávě objevil pcháč panonský (*Cirsium pannonicum*), což je v současnosti druhá známá lokalita v CHKO Beskydy. Na loukách dozrávaly semeníky orchidejí – pětiprstky žežulníku (*Gymnadenia conopsea*) a vstavače mužského znameného (*Orchis mascula* subsp. *signifera*), prozkoumali jsme také vlhkou louku s několika sty kvetoucích mečíků střečovitých (*Gladiolus imbricatus*, obr. 3) a mokřadní kapradinkou hadilkou obecnou (*Ophioglossum vulgatum*).

Z hlavního hřebene jsme se přesunuli směrem k Hovězí na enklávu U Maršálků, kde jsme bohužel narazili na čerstvě posečené louky. Křovím jsme se tedy protáhli na poslední malou hřebenovou loučku, která jediná zůstala dosud neposečená. Tam nás čekala odměna v podobě osmi kvetoucích rostlin vstavače osmahlého letního.

Během exkurze jsme nepotvrdili žádný z historických výskytů vstavače osmahlého letního v daném území, a to hlavně z důvodu již posečených luk. K těmto historickým datům se proto nelze aktuálně vyjádřit ani pozitivně, ani negativně, lokality je nutné navštívit znovu, v příhodnější dobu. Pouze menší část zkoumaných historických lokalit byla již zarostlá nebo s nevyhovující (zpravidla eutrofizovanou) vegetací. Úspěchem jistě je, že dvě louky, na kterých jsme vstavač osmahlý letní našli, patří mezi nové, dosud nezaznamenané mikrolokality. Tyto nové nálezy spolu s dalšími dílčími daty z aktuální doby (cf. AOPK ČR 2022) dávají naději na to, že kriticky ohrožený a rychle ustupující vstavač osmahlý letní se snad přece jen nachází v oblasti Janové a Hovězí na větším počtu lokalit, než je dosud známo. Jeho doba květu korespondující s dobou senoseče a současně nenápadnost rostlin (i v květu!) vedou k tomu, že tento taxon zůstává přehlížený.

Použité zdroje

- AOPK ČR (2022): Nálezová databáze ochrany přírody [online]. – URL: <https://portal.nature.cz/nd/> (navštíveno 15. 6. 2022).
- Gulich V. (2017): Červený seznam cévnatých rostlin ČR. – Příroda 35: 75–132.
- Hejda R., Farkač J. & Chobot K. [eds] (2017): Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí. – Příroda 36: 1–612.
- Jatiová M. & Šmiták J. (1996): Rozšíření a ochrana orchidejí na Moravě a ve Slezsku. – Arca JiMfa, Třebíč.
- Kaplan Z., Danihelka J., Chrtěk J. jun., Kirschner J., Kubát K., Štech M. & Štěpánek J. [eds] (2019): Klíč ke květeně České republiky. Ed. 2. – Academia, Praha.
- Kubát (2010): Orchis – vstavač. – In: Chrtěk J. jun., Kaplan Z. & Štěpánková J. [eds], Květena České republiky 8: 528–531, Academia, Praha.
- Laštůvka Z. & Liška J. (2011): Komentovaný seznam motýlů České republiky. Vydání 1. – Biocont Laboratory, Brno.
- Pavelka J. & Trezner J. [eds] (2001): Příroda Valašska (okres Vsetín). – Český svaz ochránců přírody ZO 76/06 Orchidea, Vsetín.
- Pietorová E. & Popelářová M. (2021): Monitoring a mapování vybraných druhů rostlin a živočichů a inventarizace maloplošných zvláště chráněných území v národně významných územích v České republice. Závěrečná zpráva. Monitoring a mapování kriticky ohrožených druhů cévnatých rostlin – Orchis ustulata subsp. *aestivalis* – vstavač osmahlý letní. – Ms. [Depon. in: AOPK ČR, Praha].

Příloha č. 1 – Seznam nalezených taxonů

(sestavili V. Kalníková, A. Valasová, M. Popelářová a J. Pavelka)

Seznam lokalit

1. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): luční mokřad vedle rodinných domů u okraje obce, 49°18'45,2"N, 18°01'41,6"E, 390 m n. m.
2. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): malá luční enkláva cestou na Kadějov, 49°18'45,4"N, 18°01'54,4"E, 390 m n. m.
3. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): habřina na kraji obce cestou na Kadějov, 49°18'46,8"N, 18°01'55,5"E, 390 m n. m.
4. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): na východ orientované louky a pastviny osady Kadějov a lemy cesty vedoucí pod nimi, 49°18'44,8"N, 18°02'34,5"E, 405 m n. m.
5. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Hovězí (distr. Vsetín): na jihozápad orientovaná louka ve střední části osady Kadějov, 49°19'01,6"N, 18°02'41,6"E, 450 m n. m.
6. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): na východ orientované pastviny v zadní části osady Kadějov, nad posledními domy, 49°19'08,7"N, 18°02'36,3"E, 465 m n. m.
7. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): habřina přecházející v bučinu pod hřebenem u osady Křenov, 49°19'09,3"N, 18°02'56,2"E, 555 m n. m.
8. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): hřebenové louky (hl. ovsíkové) v okolí osady Křenov, 49°19'14,3"N, 18°02'54,7"E, 585 m n. m.
9. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): vlhčí hřebenové louky nad osadou Křenov, 49°19'25,9"N, 18°02'44,9"E, 625 m n. m.
10. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Janová (distr. Vsetín): mezofilní zarůstající louky v okolí žluté turistické trasy na hlavním hřebeni, 49°19'35,0"N, 18°02'57,6"E, 610 m n. m.
11. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Hovězí (distr. Vsetín): bazická prameniště podél cesty dolů na Hovízky, pod osadou u Maršálů, 49°19'45,3"N, 18°03'20,0"E, 520 m n. m.
12. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Hovězí (distr. Vsetín): teplomilné louky nad závěrem údolí vedoucího na údolí Hovízky, 49°19'26,6"N, 18°03'36,5"E, 560 m n. m.
13. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Hovězí (distr. Vsetín): teplomilná louka nad údolím Hovízky, 49°19'07,7"N, 18°03'58,6"E, 520 m n. m.
14. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Hovězí (distr. Vsetín): zarůstající teplomilná louka nad údolím Hovízky, 49°19'05,6"N, 18°04'18,3"E, 440 m n. m.
15. 80a. Vsetínská kotlina, 6674c, Hovězí (distr. Vsetín): okolí cyklostezky podél Bečvy, 49°18'28,7"N, 18°03'37,7"E – 49°18'41,1"N, 18°02'17,1"E, 370–375 m n. m.

cévnaté rostliny

Agrimonia eupatoria: 2, 4, 13; *Allium scorodoprasum*: 4, 9; *A. vineale*: 15; *Anthoxanthum odoratum*: 4, 8, 12; *Aquilegia vulgaris* (NT/C3): 6; *Aremonia agrimonoides* (VU/C2): 13; *Arrhenatherum elatius*: 8; *Asarum europaeum*: 7;
Betonica officinalis: 4, 8, 9; *Brachypodium pinnatum*: 2, 4, 12; *Briza media*: 4, 5, 8; *Bromus erectus*: 4, 5, 12;
Calamagrostis epigejos: 2; *Campanula glomerata*: 5, 6, 8; *C. patula*: 6; *C. persicifolia*: 4; *Carex agastachys*: 3; *C. flacca*: 12, 14; *C. flava* agg.: 11; *C. pallescens*: 10; *C. remota*: 3, 11; *C. sylvatica*: 3; *C. tomentosa*: 4, 12, 14; *Carlina acaulis*: 4, 13; *C. vulgaris*: 13; *Carum carvi*: 8; *Centaurea jacea* agg.: 5; *C. phrygia*: 8, 9; *C. scabiosa*: 4, 6; *Centaureum erythraea*: 5, 12; *Cephalanthera longifolia* (NT/C3): 7; *Cerastium lucorum* (LC/C4a): 11; *Chaerophyllum hirsutum*: 10; *Circaea*

lutetiana: 11; *Cirsium eriophorum* (LC/C3): 12; *C. pannonicum* (NT/C3): 14; *Clinopodium vulgare*: 4; *Colchicum autumnale*: 9; *Cuscuta epithymum*: 8; *Cynosurus cristatus*: 9; *Dactylorhiza fuchsii* subsp. *fuchsii*: 10 (NT/C4); *Danthonia decumbens*: 4, 8, 12; *Dentaria bulbifera*: 7; *Dianthus carthusianorum*: 8; *D. deltoides*: 8; *Eleocharis palustris*: 1; *Epipactis helleborine*: 10; *Equisetum palustre*: 1; *Euphorbia amygdaloides* (LC/C4a): 4; *Festuca rubra* agg.: 8; *Filipendula vulgaris*: 2, 4, 5, 6, 8; *Fragaria vesca*: 4; *Galium odoratum*: 7; *G. verum*: 2, 8; *Genista tinctoria*: 4, 8; *Gladiolus imbricatus* (VU/C2): 9, 10; *Glyceria notata*: 1; *G. plicata*: 11; *Gymnadenia conopsea* (EN/C2): 8 (6 ex.), 12 (7 ex.) *Helianthemum grandiflorum*: 8; *Hypericum maculatum*: 9; *H. tetrapterum*: 11; *Hypochaeris maculata*: 8; *Impatiens parviflora*: 3; *Inula salicina*: 8; *Juncus articulatus*: 1, 11; *J. effusus*: 8, 11; *J. inflexus*: 1; *Juniperus communis* (NT/C3): 4; *Knautia arvensis*: 8, 9; *Leontodon autumnalis*: 8; *Linum catharticum*: 4; *Listera ovata* (LC/C4a): 9; *Melampyrum nemorosum*: 4; *Mycelis muralis*: 7; *Neotinea ustulata* var. *aestivalis* (CR/C1): 5 (7 ex.), 12 (8 ex.), 13 (1 ex.); *Neottia nidus-avis* (NT/C4a): 7; *Ononis spinosa*: 4, 5, 8; *Ophioglossum vulgatum* (VU/C2): 9 (1 jedinec); *Orchis mascula* subsp. *signifera* (EN/C2): 4, 8, 12, 13; *Origanum vulgare*: 4, 12, 13, 14; *Phleum nodosum*: 9; *Ph. pratense*: 10; *Pimpinella major*: 6, 9; *Platanthera bifolia* (VU/C3): 8; *Polygala comosa*: 12; *P. vulgaris*: 4, 6; *Potentilla argentea*: 8; *Prunella ×intermedia*: 8, 13; *P. vulgaris*: 9; *Pyrus* cf. *pyraster*: 4; *Rhinanthus alectorolophus* (VU/C3): 8; *Rh. minor*: 5, 8; *Rumex acetosa*: 10; *Salvia glutinosa*: 7; *Sanguisorba minor*: 4; *Sanicula europaea*: 7; *Scleranthus annuus*: 8; *Securigera varia*: 4; *Senecio jacobaea*: 4; *Stachys alpina* (NT/C3): 11, 15; *Stellaria graminea*: 9; *Thymus pulegioides*: 4, 6, 13; *Trifolium medium*: 4; *T. montanum*: 4, 8; *T. ochroleucon* (NT/C3): 2, 4, 5, 12, 14; *Valeriana officinalis*: 11; *Veronica beccabunga*: 1, 11; *Viscaria vulgaris*: 9.

motýli

Aphantopus hyperantus: 6, 8; *Argynnis adippe*: 8; *A. niobe* (CR): 9; *Boloria selene* (NT): 12; *Brintesia circe*: 8, 12; *Hesperia comma* (VU): 6, 8; *Leptidea sinapis* (NT): 6; *Maniola jurtina*: 6, 8; *Melanargia galathea*: 6, 8; *Ochlodes sylvanus*: 6; *Phengaris arion* (EN): 6, 13; *Pieris brassicae*: 8.